

POHŘEB A DVĚ SVATBY

Co mi patří, vidím jako z dálky,
zmizelé je mi teď skutečností.
(Goethe, *Faust I*)

Pohřeb

19. května 1940 bylo v Kutné Hoře už skoro léto.

Znáte ty hezké letní podvečery?
Kol spánků vane chlad,
pod Vlašským dvorem šumí šerý
svažující se sad.
(Ivan Blatný)

V pohodlné ložnici v prvním patře jeho domu v Husově třídě umíral Alois Bass. Tu neděli nás, jeho dva vnuky, zavezla máma z Prahy na návštěvu, ale už jsme dědečka neviděli. Místo toho nás zavedla ke svým rodičům. Dům jejího otce, MUDr. Josefa Jandy, byl v nedaleké Kollárově třídě. Naproti tam žil a básnil Jiří Orten:

Krám s knížkami, podloubí, bílá kašna,
tady jde cesta vzhůru, na Barboru.

Střízlivý židovský obchodník Alois Bass si na básně nepotrpěl, ale svým způsobem asi také miloval Kutnou Horu, kde prožil většinu svých osmdesáti tří let. Ospalé město jako by snilo, v ošumělých nádherách svých středověkých staveb, o vášních a slávách husitských časů. Ještě nedávno, v roce 1899, kdy se narodila máma, se tu davová vášeň nakrátko probudila při soudním řízení s Leopoldem Hilsnerem. Po rozsudku smrti musel Hilsnerova obhájce davem doprovázet domů četnický strážmistr za vý-

křiků „hanba mu“, „zrádce“, ale místní Židé nebyli napadeni.

Na cestě z Husovy do Kollárovy třídy máma mnoho nemluvila. Jistě uvažovala, kterou z oklik přes neutrální země vyrozumí tátu v Londýně o úmrtí jeho otce. Ale už ve vlaku z Prahy byla moc zamýšlená: předešlý večer jsme slyšeli, že po Bruselu padly i Antverpy v proudu úžasných úspěchů německé ofenzivy. Nevypadalo to tedy na brzké shledání s tátou, který v březnu 1939 nakrátko navštívil bratra v Londýně a uvázl tam kvůli okupaci vlasti.

V úterý se máma vrátila sama do Kutné Hory, aby doprovodila tchána Aloise na starý židovský hřbitov v nedalekém Heřmanově Městci, kde ho už čtyři roky očekávala babička Filipína. Máma odjížděla z Prahy zasmušilá, asi nejen kvůli pohřbu. Od neděle pokročil hlavní německý útok od řeky Meuse průlomem francouzské fronty mezi Valenciennes a Sedanem a pak se obrátil na západ směrem k přístavům v Lamanšském kanálu.

Dědeček Janda nejel s mámou na hřbitov do Heřmanova Městce, ale stál u domu v Husově třídě, když Aloise vynášeli. Každý Kutnohorák ho znal a mohl se podívat, koho to jejich okresní lékař poctívá.

Hřbitov sloužil židovské obci v Heřmanově Městci a okolí už od patnáctého století, snad i dříve. Pro Aloise ještě jednou proběhl starobylý rituál pohřbu. Přítomní nevěděli, co je čeká, ale tušili, že Aloisovi mohou závidět:

Šťastným nemůže být nazván smrtelník
než mu štěstí vydrželo až do hrobu.
(Sofokles, *Král Oidipus*)

Také máma to pociťovala, když potom psala tátovi přes krycí adresy:

Velectěný pane řediteli,
...Aloisovi je teď u Filipíny dobře. Nezdá se mi to zpráva smutná a myslím, že pro jeho pozůstalé je to naopak ulehčením,

že už se mu nic nemůže stát. Žítí je snad proto někdy tak únavné a tíživé, že aspoň pak jednou člověk rád přijme konec, nepřeje si nic jiného než klid. Nemyslete si, že Vás k tomu nabádám, já sama jsem také ještě vzdálena té touhy po tomto posledním a úplném klidu.

Při pohřbu byl jen jeden ze tří synů zemřelého. Zасыpával hrob, podle starozákonné synovské náležitosti, po hrstech půdy plochými dlaněmi. Byl to pětapadesátiletý ostravský rabín Arnošt Bass, doktor práv a doktor ortodoxní teologie, autor „Nového původního překladu žalmů z hebrejštiny“. Jeho starší bratr byl teď v New Yorku a mladší bratr, náš táta, byl v Londýně.

Vedle Arnošta stál osmdesátiletý bratr zemřelého, gynekolog a bývalý c. k. Generalarzt, MUDr. Eduard Bass. Jeho vyholená kostnatá tvář lišila se od ortodoxního zjevu vousatého synovce tak nápadně, jako se lišily způsoby a cíle jejich životů. Za Rakouska Eduard dlouho tlačil na c. k. úřady, aby mu restituovaly baronský titul Jakuba Basseviho von Treuenberk, Valdštejnova finančníka, který byl v roce 1622 jako první pražský Žid povýšen do šlechtického stavu a který podle rodinné tradice byl naším předkem. Ale právě v takové záležitosti nebyly c. k. úřady liknavé: rodinná tradice nenahradila dokumentární důkazy. Panu Generalarztovi byla žádost zdvořile zamítnuta. Zanedlouho musel zemřít v Terezíně i bez baronského patentu.

Z mladší generace tu byl MUDr. František Sinek, čtyřicetiletý synovec zemřelého. Byl to vynikající internista, jehož slibné klinické výzkumy mu začínaly zjednávat mezinárodní styky. Následkem omezení činnosti židovských lékařů měl v poslední době čas dojíždět do Kutné Hory jako Aloisův lékař a poradce. Tento starý mládenec byl vzhledný člověk střední výšky a váhy. Se zájmem se koukal na svět brýlemi bez obrouček, stále ještě s důvěrou ve svůj osvědčený intelekt a spolehlivý úsudek. Poněkud masité rty a nos nekazily příjemný dojem z jeho bystrého a přátelského výrazu.

Po obřadu pohovořili si účastníci ještě chvíli před hřbitovem, snad v naději, že uleví svým úzkostem. Nevěděli, že se zúčastnili posledního pohřbu na tomto hřbitově¹ a že všechny přítomné Židy čeká už jen krematorium.

Svatba I

František Sinek byl už dlouho mámin oblíbený člen tátovy rodiny a byl u nás častým hostem. Od okupace si cenila jeho bystrého rozumu tím více, že jí scházel tátův.

Začátkem listopadu 1939, půl roku před Aloisovým pohřbem, byl u nás František zase jednou na večeři. Byl tu také mámin bratr MUDr. Josef Janda mladší čili náš strejda Pepík a paní PhDr. Tereška Bondiová, mezi přáteli zvaná Reška.

Jedenačtyřicetiletý Pepík byl úspěšný specialista v nemocích kožních a pohlavních. Z ruského zajetí vrátil se jako legionář a přesvědčený bolševik. V Praze byl kamarádem a štědrým mecenášem avantgardních malířů a básníků, s nimiž pravidelně prohýřil svoje značné příjmy. Od počátku okupace podporoval štědře i mámu. Byl to urostlý, elegantní, v mládí krásný muž, teď už trochu obtloustlý a poznamenaný stopami dvou desetiletí flámování.

Pepík i máma vyrostli zraněni nešťastným manželstvím jejich rodičů, skrytým pod konvencemi maloměstské honorace. Vzpoura postrčila Pepíka k bolševismu, mámu k filosemitismu. Máma unikla do manželství a mateřství, Pepík méně úspěšně do bohémské existence starého mládence, který nesnášel obcovat s buržujkami. Máma psala:

Umiňuji si, že já své děti nepustím do světa tak hladové po něžnosti, důvěrnosti a obdivu, nenasycené tou nejprimitivnější potřebou lidské lásky a kladu. Znáám ten Pepíkův hlad a tolik je mi ho líto. Jsem pro něho útočištěm poněkud, ale jen poněkud, potřebuje něco jiného než mne.

Rezka Bondiová byla, ve věku jedenatřiceti let, jedna z prvních kvalifikovaných psychoanalytiků v republice. Byla to neobyčejně krásná vdova s dvěma malými dětmi a velkým jméním. Psychoanalýza měla tehdy ještě nádech kouzelnictví. Máma si představovala, že Rezčiny odborné znalosti mají co dělat s jejím úspěšným milostným životem. I Pepíkovi to kouzlo pomáhalo zapomínat, že Rezka je bohatá buržujka, a bavil se s ní velmi zaujatě. Že by to její kouzlo dovedlo rozuzlit jeho synovské komplexy?

Také já, osmiletý, byl jsem okouzlen. Poprvé jsem vypil celou sklenici chlazeného vína, poprvé jsem zakusil nádheru ženství, poprvé jsem se zamiloval. Rezka se usmívala a rozuměla: objev sexuality dětí byl konec konců jedním ze skutečných úspěchů psychoanalýzy.

Ke kávě se podávaly sušenky různých tvarů. Rezka si vzala srdíčko a otáčela ho v prstech. Pánové přestali diskutovat o postavení Sovětů vůči nacistům, jejich tehdejšími spojencům, a dívali se na sušenku v její hezké ruce. Rezka dala srdíčko Františkovi. Ten se rozzářil. Zřídka kdy jindy mohl být čtyřnásobný ortel smrti vydán tak roztomile.

Kdyby se Židovka Rezka byla stala manželkou árijského MUDr. Jandy, velmi pravděpodobně by i s dětmi přežila válku. Zklamaný František by byl konečně nastoupil na místo výzkumníka v Oxfordu, což kvůli Rezce odsunoval. V té době se už jednou s mámou loučil, že má zařízenou cestu přes tehdy neutrální Itálii, a nechal si od ní dát vzkaz pro tátu. Pak ale zas neodjel – nemohl se od Rezky odloučit.

Ale proč Rezka neodešla s Františkem i dětmi, s vynaložením svého jmění a použitím zahraničních známostí? Jako všichni její vrstevníci jistě už dlouho porovnávala nepochybné strasti chudoby s dětmi v exilu s nočními můrami představ o nadcházejících hrůzách doma. Vycvičená a zvyklá řešit problémy vnitřní, tato kouzelnice dovedla asi sebe samu očarovat psychologickým výkladem svých úzkostí. Dobře znala, co Mistr napsal v knize *Ego a id*:

Tyto úvahy nám dovolují považovat strach před smrtí, tak jako strach před svědomím, za rozvinutí strachu před vykleštěním.

Ale noční můry, které si Rezka, František, náš táta a mnozí jejich vrstevníci dlouho odmítali připouštět, měnily se pomalu ve skutečnost.

Máma už léta obdivovala vzdělané, subtilní mozky a výborně informovaná hlediska těchto lidí, ale v krajní krizi se její selská jandovská hlava a kuráž ukázaly jako lepší. Ale to sem už nepatří.

Ještě před založením ghetta v Terezíně šla Rezka s dětmi v prvním transportu z Prahy do lodžského ghetta v říjnu 1941. František žádal o místo v témže či následujícím transportu. Bylo mu to, snad jako užitečnému lékaři, povoleno.

Letmý čas lásku nenahlodá,
ta vytrvá až přes práh záhuby.
(Shakespeare, *Sonet 116*)

Kniha *Lodz Ghetto*² obsahuje sbírku dokumentů, svědectví a fotografií. V ghettu byli koncentrováni polští Židé od jeho uzavření v květnu 1940. Když se tam objevil transport s Rezkou a ostatními Pražany, jakkoliv otřesenými dny ponižování na shromaždišti a v zapečetěném vlaku, hladoví a zubožení lodžští Židé se podívali nevidaným, bohatě vybaveným turistům ze západu.

Někdy během následujícího půl roku se Rezka konečně vdala za Františka. Svatby vykonával předseda ghetta a starší lodžských Židů Chaim Rumkowski. Patří do tragédie Františka a Rezky, že jejich svatba byla řízena nejvýznamnějším představitelem židovské kolaborace s jejich vrahy.

Záběr z profilu ukazuje silnou, vzhlednou, ale zachmuřenou tvář Rumkowského, trochu zakrytou brýlemi a zastíněnou kloboukem posazeným na hojných bílých vlasech. Sedí u prostého stolu, na kterém je několik dokumentů, kovový elektrický dvojsvícen a téměř prázdná láhev. Přes ramena

má přehozený zimmník a v ruce drží papír. Na druhé straně stolu stojí ženich v tmavém obleku s bílou košilí a tmavou vázankou. Také on má v ruce papír a na hlavě klobouk. Vedle něj stojí nevěsta v bílém obleku či kabátku, se závojem přes obličej. V temném pozadí je vidět svědky.

Tento mocichtivý, ješitný místodržitel nacistů panoval ghettu po pět let. Schopně organizoval a dirigoval pro válku užitečnou výrobu jeho židovskými poddanými, a pak i jejich konečné deportace z ghetta, které se houževnatě snažil zmenšit a zpomalit.

„Otcové, matky, dejte mi vaše děti!“ požadoval v září 1942. Fotografie zachycuje řečníka se strhaným obličejem a křečovitými gesty, který vysvětluje úpějícímu davu:

Chtěli 24 000 obětí. Podařilo se mi snížit to na 20 000, ale jen za tu cenu, že půjdou děti mladší deseti let. Protože dětí a starců je jen 13 000, musíme je doplnit nemocnými. Dejte mi nemocné! Místo nich můžeme zachránit zdravé.“

Jeho varšavský protějšek, Adam Czerniakow, si vzal jed hned při prvních velkých deportacích v září 1942, kdežto Rumkowski šel dobrovolně na smrt v Osvětimi teprve v září 1944, po konečném selhání všech svých snah. Ale přece – jak píší editoři knihy *Lodz Ghetto* Adelson a Lapides – „...kdyby Stalin nebyl zadržel svá vojska před Varšavou (jen 100 kilometrů vzdálenou) během léta a podzimu 1944, většina z 80 000 Židů, kteří byli v lodžském ghettu ještě v květnu 1944, by bývala byla zachráněna“. Tak těsně se Rumkowski přiblížil k značnému úspěchu své hrůzné strategie.

Požadovaného loučení s dětmi se Rezka nedožila. Všichni „západní“ Židé byli z ghetta transportováni už v dubnu 1942. Svědek zaznamenal:

Jejich proměnu za šest měsíců v ghettu by si nebylo lze představit ani ve snu. Jak strašidla vydávali se teď na další cestu, na kterou si nemohli vzít ani batoh. Evropské parády byly z každého strženy a zbýval jen Věčný Žid.

Životy Rezky a jejích dětí nepochybně skončily hned po příjezdu do Osvětimi. Jinak to bylo s užitečným lékařem Františkem Sinkem, který patrně žil až do ledna 1945, jak je zaznamenáno na stěně Pinkasovy synagogy. Jeho poslední myšlenky jistě dlely u jeho osudné lásky, ale snad i u lákavých tajemství jeho zanedbaných klinických výzkumů:

S obnovenou bolestí opakuje Nářek
Šílený běh labyrintem života.
(Goethe, *Faust I*)

Svatba II

Doktor Josef Janda mladší přestal být starým mládencem 29. října 1943. František Halas mu věnoval řádky:

Janda si zpívá: /Jako: „sedm let jsem u vás sloužil...“/

Všem jsem makal na kůžičku
a žádnou si nechtěl brát
teď pro jednu Homolčičku
do chomoutu přec jsem spad.

Jak napsal o Halasovi Jaroslav Seifert, také zde

Toužil, aby jeho verše krákoraly
lidem do uší, ale někdy mu to nedalo
a zpíval.
(*Pocta Vladimíru Holanovi*)

Byli jsme s mámou na svatební hostině. Vynikající pražská restaurace rezervovala k tomu sklepní místnost. Při válečném zatemnění nebylo zvenčí nic vidět. Uvnitř hodovala smetánka našich levicových umělců, spolu s rodinami novomanželů. Vítězslav Nezval se poeticky rozšířil o hostině.

My jsme byli dnes na nezapomenutelné svatbě
Byla to krásná svatba
Byla to krásná nezapomenutelná svatba
Ještě v chůzi
Viděli jsme fotografie
Viděli jsme se jak jdeme
Byla to krásná svatba
Nezapomenutelná a krásná
Nevěsta
Slečna Míla Homolková
Krásná
v krásných šatech
Krásná a nezapomenutelná
Nevěsta
Krásná a nezapomenutelná nevěsta
Ženich
Doktor Josef Janda
Krásný
v krásných šatech
Krásný a nezapomenutelný
Ženich
Dnes se spolu oženili
milí a hezcí manželé
Aby měli krásný a milý život
Byl krásný den
Byl krásný podzimní den
Slunce bylo ve znamení štíra
jako každoročně 29. října
Měsíc byl rovněž ve štíru
A hvězdy se s ním pěkně bratřily
Sešli jsme se
popřát nevěstě a ženichovi
popřát jim
co jim přejeme srdečně a přátelsky
my všichni

jejich přátelé
Jejich nezapomenutelní přátelé
nezapomenutelní
poněvadž sedíme na té svatbě
na té krásné nezapomenutelné svatbě
Pak jsme se posadili a jedli
jedli jsme:
Polévku ragout
Candáta pečeného na rožni
Nadívané holoubě s bramborami
Zajíce na smetaně s brusinkami a s knedlíkem
Pečené kuře a švestkový kompot
Jablkový závin
Zmrzlinu
Pili jsme pivo víno koňak a mocca
Jedli pili jsme hráli a zpívali
Všichni veselí a proto
vesele krásní
a já to teď zaznamenávám
abychom si to mohli připomenout
zítra pozítří kdykoli
Já to teď zaznamenávám
Paní Mílo
Krásná milá a nezapomenutelná
Vaše vlasy tekou jako řeka ze zlata
Jak krásná a nezapomenutelná řeka
Tajemná a zlatá
Vaše oči tajemné a vodní
Bloudí na pokraji divných rájů
Přejeme Vám abyste byla šťastna
Neboť člověk chce být šťasten
A býti šťasten je snad velké umění
Paní Mílo
Budte šťastná po celý svůj život
Milý příteli Josefe

vidím celé průvody dní
a ještě delší průvody nocí
Jdeš jim v čele jako praporečník
Jako praporečník nezapomenutelný a krásný
To byl
Ale teď nových dní
a na prahu ještě delších nocí
stojíš jako praporečník nových úsvitů
Tvé oči jsou černé a krásné
Přeju Ti abys byl šťasten
abys byl šťasten vždycky jako dnes
Neboť člověk chce být šťasten
a býti šťasten je osud a velké umění
Přejeme Ti to všichni
Ať pokračují jména těch kdož tu sedí
v této klikaté básni
Jména těch kdož sedí na té svatbě
na té krásné nezapomenutelné svatbě
A již se podepisujeme všichni
Já
Vítězslav Nezval

Teprve dodatečně je patrnější, proč Nezval byl podle Seiferta

...jedna ze silných větví
stromu poezie.

Nezval dodává:

Recept: Na každý gram mrzutosti sedm gramů něhy.
Pozor na žárlivost: Je to prudký jed.
Lásko, trhej mosty, vášni, trhej břehy.
Kozlík noc co noc – a na trpkosti med.

Nikdo vzpomínku na Nezvala nezachytil přesněji než Václav
Černý:

Narodil se jako sensual a požívač, do konce zůstal nedosytelným polykačem darů, výhod a odměn. A přece, tvrdím, tento sybarita, tento obžera pozemských rozkoší byl zároveň člověk bytostně neschopný úkladů a podrazu, ta spravedlnost mu budiž vzdána, dokázal to i po smrti nešťastného, do dobrovolné smrti vehnaného zajíčka Kosti Biebla (1951).³

Také Biebl tehdy hodoval s námi a básnil k tomu:

Kdybychom měli my hosté
moc osudu
přál bych Ti Mílo
abys byla krásná tolik let
dvakrát tolik
kolik nás sedí kolem stolu
A kdybychom měli my hosté
moc osudu
přál bych Ti Pepíku
abys byl šťasten tolik let
dvakrát tolik
než věnec našich rukou
který Ti podáváme na Tvé svatbě.

Biebl už dávno ztratil poetický rozmach *Nového Ikara*, ale byl tehdy, jako až do konce, člověk veskrze něžný (přesnějšiho slova nenacházím). Ani o osm let později nebyl to pouhý „nešťastný zajíček“, když

Prudkým gestem odešel náhle
Konstantin Biebl.
Stýskalo se mu asi po něze
javanských dívek,
které jsou jako živé květy
a chodí tiše po špičkách.
(Jaroslav Seifert, tamtéž)

A co nevěsta? Doznávám se, že síla Nezvalovy poezie ovládá mou chlapeckou vzpomínku na to první setkání s Mílou. Asi ji tak tenkrát viděl i ženich. Zanechme ji tedy natrvalo v Nezvalově obrazu, bloudící na pokraji divných rájů.

A co ta válka, která zuřila kolem našich salonních komunistů? Z východu, ze západu, z jihu i ze vzduchu utahoval se svěrák kolem nacistů. Pětadvacátého října, několik dní před svatební hostinou, dobyla Rudá armáda Dněpropetrovsk a v následujícím týdnu odřízla Němce na Krymu dobytím Perekopu. Ale jen Karel Konrád věnoval válce aspoň zmínku:

Na sklonku války
– kdy na žert čas není –
zní to jako pozdrav z nepřátelské dálky;
naš drahý Pepík se žení;
Míla a Pepík = Pepík a Míla
škoda že netyká mi básnická žíla...
/A že můj rým není zvučný, fešný –
to rád obstará svědek, hej – falešný.–/

Lukulské hody uprostřed válečného strádání děly se tehdy i v krajnějších situacích. Tak psal Emanuel Ringelbaum, dějepisec, který žil a zemřel s varšavským ghettem:

Ačkoliv Ghetto prohlašovalo heslo „všichni jsou si rovni“, někteří si byli rovnější než jiní. Nejodpornější nerovnost byla vidět v kavárnách a restauracích, kde členové nové elity hodovali až do otupení. Tak tiskla 11. dubna 1941 *Gazeta Żydowska* reklamu kavárny Tira, slibující koncert každý den, obědy s porcemi jehňat, a v témže čísle suše hlásila smrti hladem. Reptání a trpkost vůči takovému „tančení mezi mrtvolami“ nachází se v denících a v podzemním tisku Ghetta.⁴

Ale nová elita ghettových pašeráků a šmelinářů si alespoň nedělala nárok na vedoucí ideologickou roli v čele ostatního občanstva.

Vraťme se k naší hostině. Byl s námi také Kamil Bednář, který básnil:

Z trojhvězdí slavných Kuřátek
– Kovařík Košta a Janda –
zbylo než jediné Kuřátko
chraňme ten svatý ostatek.
A vizme v duchu malé Jandátko
v košilce, která plandá.

Žádné Jandátko sice už neplandalo, ale splnilo se, co Nezval, Biebl a ostatní přáli Pepíkovi: byl v tom manželství šťasten. Kupodivu ovládl to velké umění.

Den nebo dva po 9. květnu 1945 jel jsem na kole, jako skautská spojka, Celetnou ulicí. Občas ještě padl výstřel, největší vojáci tančili a zpívali, zmalovaní Němci pod dozorem spravovali vytrhanou dlažbu. Po Praze voněl kvetoucí šerík a smrděly tankové výfuky, v očích a krku škrabal prach z čerstvých sutin. Po chodníku vykročoval strejda Pepík, asi na cestě domů z ordinace. Byl krásně oblečen a nesl velkou kytičičku růží. Vlídlně mi kynul: „Miluška má svátek!“ Mezi troskami, zajatci a rudoarmějci, které už po čtvrt století dychtivě očekával, pokračoval starý bolševik v cestě k pozdnímu štěstí.